

Момчил Младенов / Momchil Mladenov

СВЕТЪТ НА ЕДИН ВИЗАНТИЙСКИ САНОВНИК
ОТ XV ВЕК

The world of a Byzantine dignitary of the 15th century

The author focuses on the personality of the Byzantine historian George Sphrances. Based on his chronicle the paper reconstruct geographical and historical knowledge of the historian. The paper analyze the relationship of Sphrances to the Church and the Orthodox faith. The author consider the attitude of the Byzantine dignitary to the social order and the Ottoman invasion.

Key words: *Byzantium, Byzantine historiography, Byzantine society, 15th century.*

В центъра на вниманието ни е личността на Георги Сфранцес – един от най-известните византийски дипломати и историци през последното столетие от съществуването на Византия. Той е роден през 1401 г. и първоначално служи при император Мануил II Палеолог (1391–1425). След смъртта на василевса се вписва в обкръжението на неговия син, деспот Константин (бъдещият император Константин XI Палеолог-Драгаш (1448–1453). В качеството си на придворен Сфранцес осъществява няколко дипломатически мисии в Грузия, Трапезунд, Морея, Егейските острови и при османците. През 1430 г. е назначен за управител на гр. Патра (Пелопонес), а през 1446 г. поема управлението на гр. Мистра. Междувременно през 1432 г. е обявен за протовестиарий. При падането на Константинопол под властта на османците, той се намира в града и е пленен. След като получава свободата си, последователно посещава някои градове на Апенините, Сърбия и Йонийските острови. Към края на живота си Сфранцес приема монашество и умира в манастир на о-в Керкира (Корфу) през 1477/78 г. Вероятно през тези последни години в инокство той работи върху своите мемоари, изградени на базата на пунктуален дневник. На по-ранен етап от изследванията върху личността на Георги Сфранцес на неговото перо са приписвани две исторически творби: т. нар. „Голяма хроника“ – една внушителна компилация и т. нар. „Малка хроника“. Днес е ясно, че съставител на „Голямата хроника“ е своеобразният „поклонник“ на Сфранцес от XVI век – митрополитът на Монемазия Макарий Мелисенос¹.

Историческата стойност на произведението на Сфранцес е коментирана отдавна и е получила високата оценка на модерните изследователи. Точната хронология, високото ниво на информираност и аналитичните преценки на автора, компенсират пределната краткост на неговата творба. Сравненията с други византийски историци от епохата като Лаоник Халкокондил, Дука и Критовул, също са факт. Ето защо ние няма да се спираме на самите събития в спомените на Сфранцес, а ще ги използваме по-скоро като фон в търсенето на отговори на други въпроси. Преди всичко ще потърсим основните параметри от отношението на византийския сановник към света от XV век. За тази цел обособяваме няколко кръга от теми, които присъстват в текста на Сфранцес и служат за индикатор на проучваните проблеми. В това число се включват неговите географски и исторически познания, лична ценностна система и позиции спрямо социалния ред, Църквата и т.н. С известен риск ще поставим и въпроса за темите, които отсъстват от произведението на Сфранцес, но са традиционни за други византийски автори, защото тяхната липса също говори за светогледа на ромейския сановник.

Какъв е светът на Сфранцес в географски план? Първото, което прави впечатление, е информацията за редица градове, които той или посещава, или знае за събитията свързани с тях. В този ред ще споменем Солун, Мистра, Лариса, Константинопол, Ефес, Никомедия, Адрианопол, Месемврия, Галиполи, Анкара, Силимврия, Бруса, Патра, Калаврита, Навпакт, Янина, Трикала, Атина и др. Разбира се, на страниците на неговия труд намират място и отделни зони от Мала Азия или острови като Кипър, Лесбос, Лемнос, Тасос и центъра на православието Света гора². Следователно в пространствено отношение Сфранцес обрисова традиционни центрове на византийската държава и култура, но основното внимание отделя на Константинопол и градовете в Пелопонес. Очертаната сцена на събитията, която най-общо се покрива с басейна на Егейско море, не е изненадваща с оглед стесняването на рамките на византийската държавност през XV век. Всъщност Сфранцес най-добре познава земите на Пелопонес – регион, с който е свързана голяма част от неговия живот и кариера. Ето защо и сведенията за съдбата на полуострова след падането на Константинопол са толкова обстоятелни. В този смисъл регионалният поглед надделява над традиционния за ромейските автори имперски универсализъм.

Тук ще отворим една скоба, да посочим и още нещо. Безспорно Сфранцес е съкрушен от завладяването на Константинопол от османците, но противно на очакванията в текста не срещаме особени оплаквания или тъжни размисли по този повод. Информацията за това епохално събитие в историята на средновековна Европа е лаконична и сякаш лишена от всякакви емоционални нотки. Сякаш в съзнанието на византийския царедворец съдбата на вековната и свещена столица отдавна е предрешена и нейната загуба е само въпрос на време. Липсват и някакви надежди за нейното отвоюване или предположения в

пророчески дух за възкресяването на византийската власт в града на Константин Велики. Следователно по тази линия трезвата преценка и песимизмът надделяват в настроенията на Сфранцес и голяма част от ромейския елит през XV век.

Географските познания на Сфранцес в никакъв случай не се изчерпват с крайбрежията на Егейско море или островите в неговия басейн. Той добре познава страни като Грузия, Трапезунд, Влахия и има информация за Русия, Унгария, кралство Франция и Бургундия. Освен това към края на живота си, както отбелязахме, той посещава Рим, Анкона, Витербо и Венеция³. Това означава, че византийският сановник има повече от добра ориентация върху географската и политическа карта на Европа. Този извод може да изглежда прозаичен, но ще напомним, че говорим за личност от XV век, когато сведенията за близки и далечни страни и народи все още са привилегия на малцина. Дипломатическата кариера дава възможност на Сфранцес да пътува повече от мнозина свои съвременници, но в неговите мемоари няма да открием специално посветени на чуждия свят редове. Явно авторът не се интересува и не се впечатлява от други значими градски центрове на епохата като проспериращите градовете-държава на Апенините. Сфранцес не предава и никаква информация за специфични обичаи и нрави на чуждите народи. Едва ли в случая става въпрос за известното византийско презрение към света извън империята, защото на страниците на труда на Сфранцес не присъства и традиционното определение за „другите“ като варвари⁴. Показателно в този смисъл е отношението към османците, за които липсват окачествявания като „измаилтяни“, „агаряни“, „езичници“ и др., характерни за ромейската историография от XIV–XV век. Всъщност почти всичко свързано с османците Сфранцес представя като действие на техния владетел („емира“). Това е един добре очертан неутрален подход към чуждия свят, в който за пореден път може да се констатира размиването на имперското съзнание на ромеите.

На фона на тези констатации е интересен въпросът за историческите познания на Сфранцес. Черпи ли той някакво вдъхновение от славното минало на ромеите или древните елини, за чиито наследници все повече се представят византийците от XV век? Отговорът е по-скоро отрицателен. Само на едно място в своите мемоари, когато говори за реконструирането на Хексамилиона, той съобщава за откриването на надпис от времето на император Юстиниан I Велики (527–565), чието съдържание предава изцяло, но без да го коментира⁵. Това означава, че Сфранцес познава историята на Византия, но не привежда исторически примери и поучителни събития, както и не търси в миналото компенсация за нерадостното състояние на съвременната му ромейска държава. Подобна констатация важи и за цивилизацията на Древна Елада. По принцип, за разлика от други византийски писатели, в труда на третирания автор не четем нищо свързано с Античността. Много показателно е, че в текста нямаме

и нито един цитат от Омир, на когото се позовават поколения византийски автори. Не откриваме и препратки към древногръцката и римска митология⁶. Наистина на едно място срещаме поговорка за Херакъл, но това е инцидентно и в нея не се влага специално внимание към митологическия персонаж. В текста не присъстват и описания на характерите и/или външността на героите по модела на биографичните творби на Плутарх. Констатираните наблюдения едва ли се дължат на презрение към езическата епоха, защото, както ще видим, Сфранцес е всичко друго, но не и религиозен фанатик. В един момент дори можем да останем с впечатление, че той не познава творбите на елинската древност, но това едва ли е така. По-скоро при него е налице едно пълно безразличие към историческото минало. За да подчертаем значението на тези изводи ще се ограничим да посочим името на неговия съвременник и горещ почитател на Античността, Георги Гемист Плетон. Все пак Сфранцес е преди всичко дворецов функционер и в интерес на истината трудно може да се окачестви като класически интелектуалец. И още нещо по отношение отсъствието на интерес към далечното минало при Сфранцес. Споменахме, че елинското самосъзнание сред византийците от XV век се засилва и търси упование в историята, но при анализирания автор нямаме и следа от него. Въпреки упадъка и гибелта на империята, при Сфранцес е налице съзнанието, че е ромей, който обаче не търси генетична връзка с древността.

За разлика от други средновековни и по-точно византийски автори при Сфранцес отсъстват и така характерните наблюдения върху необикновени природни явления. Комети, падащи звезди (метеорити), слънчеви и лунни затъмнения, земетресения и др. не смуцават равномерното изложение. Явно Сфранцес не търси в тях никакви божествени знаци и предзнаменования, с което се отличава от традиционната менталност на средните векове. Единствено природните явления, които са подчертани, са свързани с негови лични преживявания, като силни студове или големите горещини през лятото на 1445 г.⁷ Следователно в този аспект на своите схващания за света, Сфранцес стои по-близо до ренесансовите личности, отколкото до принадлежащите към класическото Средновековие автори.

Разбира се Сфранцес е православен християнин, който почита Божия ред на земята. Въпреки това Божията намеса в събитията се среща сравнително рядко в неговите мемоари. Един път предава думите на императора, че Божията сила е по-голяма от силата на османците. На друго място е категоричен, че вмешателството на Бог спасява Константинопол при обсадата от 1422 г. Отново на свръхестествена сила се отдава и оцеляването на ранения при обсадата на Патра деспот Константин⁸. С това примерите в общи линии се изчерпват и става ясно, че Сфранцес е твърде умерен по отношение мистичните измерения на житейските събития. Симптоматично е, че той не отнася вмешателството на Господ към никакъв случай, свързан със собствената си персона. Трафарет-

ните самообвинения в греховност не могат да заместят демонстрирано силно религиозно съзнание, което явно при Сфранцес липсва.

Сфранцес държи на ортодоксалната вяра, но не може да се окачестви като фундаменталист на православието. Когато разсъждава за различията между своите сънародници и латинците в конфесионален план, той си служи с метафората за съществуването на различни пътища към емблематичния храм „Св. София“⁹. Оставаме с впечатлението, че за него православието и католицизмът са просто различни варианти на една и съща вяра. Естествено за Сфранцес най-верният път към Божието благоволение е този на православието, който е убеден, че ромеите трябва и ще продължат да следват. Това обаче не му дава право да се изказва отрицателно за латинците. Подобна мъдра позиция не е споделяна от повечето от неговите съвременници, които предпочитат да водят безкрайни спорове по богословски въпроси и отказват да видят единството на християнския свят. Показателно е, че той не се възмущава от Фераро-Флорентинската уния и изобщо отделя малко внимание на въпроса за отношенията между Папството и Константинополската патриаршия. В това отношение историкът се отличава с широк мироглед и отново можем да констатираме, че той се издига над тесните рамки на средновековното религиозно съзнание.

Подобно на повечето хора от своята епоха и Сфранцес е верен син на Църквата. Той храни подчертано уважение към висшия клир и монашеството, към чийто редове в крайна сметка се присъединява. И по тази линия обаче проличава рационалното отношение на автора към живота. За него е повече от ясно, че чрез дарения на материални блага Църквата може да прави компромиси с вярата, какъвто е случаят с нейната съпротива срещу неканоничен брак на императора¹⁰. В изложението на Сфранцес липсва и следа от преклонение към св. мощи и други реликви на християнската вяра. Той не описва храмовете и техните мистични ценности в нито един град, който посещава или който оказва влияние върху духовния живот на византийците през XV век. Силно впечатление прави и отсъствието на така често срещаните при други ромейски автори цитати от Св. Писание. Липсата на позовавания на един от фундаментите на средновековната книжовна и духовна култура – Библията, всъщност е една от най-ярките характеристики на Сфранцес като представител на византийската историография. От всичко това следва, че вярата на Сфранцес е по-скоро проекция на неговата принадлежност към традиционните византийски ценности. Той държи на нея, доколкото тя го експонира като добър поданик и ромей.

Какво е отношението на Сфранцес към социалния ред в империята? Първото, което прави впечатление, е че неговите герои са само императори, аристократи, духовници и по изключение граждани. Никъде не се споменават селяни и търговци, които за автора явно остават анонимна маса, призвана само да работи и плаща данъци. В това отношение светът на Сфранцес е капсулиран в тесния кръг на императорската фамилия и аристократичния антураж на двора.

За читателя може да прозвучи странно, че той подробно описва къде и как са погребани членовете на императорското семейство, но не казва нищо в този смисъл за собствените си деца, чиито раждания и смърт сухо регистрира. Освен това, авторът храни особен пиетет към дворцовите титли, на чиято йерархия и свързаните с нея почести отделя особено внимание¹¹. Стига се дотам, че той описва по-подробно перипетиите около титлата, която му е обещана от императора, отколкото обстоятелствата около падането на Константинопол. Едва ли ще бъдем далеч от истината, ако приемем, че на места се вижда дори снобизмът на парвенюто към света на висшето общество. За значението, което Сфранцес отдава на титлите, говори и историята с преговорите по повод възможността деспот Константин да се сроди с венецианския дож. В качеството си на управител на Морея, деспотът смята за добра възможност да се съюзи с Венеция чрез династически брак. От момента, в който става император обаче Константин приема, че това е под неговото достойнство, само защото дождът няма наследствен пост и титул. Имайки предвид, че до завладяването на Константинопол остават броени месеци и помощта на венецианците може да е от полза, отказът на императора въз основа на споменатия аргумент се дължи на робското следване на идеали, които имат малко общо с реалностите на XV век. Позицията на василевса не е критикувана от Сфранцес. Нещо повече, той я смята за съвсем естествена и в това добре проличава неговото одобрение към противопоставянето по линия на аристокрацията и „всички останали“. Презрението към „обикновените хора“ и достигането до ласкателство преклонение към обществения елит е характерна черта на византийските автори и в предходните столетия. Интересното е, че въпреки приближаващия крах, Сфранцес продължава да се придържа към подобна антикварна традиция. Сравнително охолният живот, на който се радва сред висшето общество, напълно обяснява тези възгледи.

Въз основа на тези наблюдения какво можем да кажем за ценностната система на византийския сановник? Явно той е твърде прагматична личност с подчертан афинитет към обществените почести и материалните блага. Неслучайно той описва подробно даровете, които получава от императорското семейство. От самия василевс е дарен с голям и хубав сандък, а от императрицата с женска дреха, която принадлежала на тяхната дъщеря и е предназначена за бъдещата му съпруга. Сфранцес подчертава, че дрехата не е нова, но за него е ценна, защото е от владетелския двор. От деспот Константин получава скъпа връхна дреха със зелена подплата от гр. Лука, червена шапка, украсена със злато и коприна от Солун, тежък златист кафтан от Бруса и сабя¹². Оставаме с убеждението, че той цени всички дарове само защото те са израз на благоволенieto на висшестоящите към неговата личност. Даровете са атестат за неговата лоялност, която той държи да подчертае. Показателно е, че по-късно грузинският владетел му обещава подарък под формата на коприна, но той не е особено

възторжен, защото е от името на чужд владетел. По отношение на тези движими материални ценности трябва да отчетем и възможността Сфранцес да акцентира върху тях поради общото обедняване на аристокрацията през XV век. На този фон придобиването на редки и скъпи вещи издига техния притежател, както в собствените му очи, така и в рамките на аристократичното съсловие.

Какъв в крайна сметка е светът, в който живее Георги Сфранцес? Ако кажем, че той е изпълнен с насилие, политически и икономически катастрофи, религиозни смутове и кардинални промени на картата на Стария континент, безспорно ще бъдем близо до истината. Друг е въпросът, че малко периоди от европейската и световната история могат да бъдат окачествени с по-различни определения. На неговите лаконични и сухи страници обаче не можем да доловим в пълен мащаб драмата от последния век на византийската държава. Простото регистриране на събитията говори по-скоро за една тиха обреченост, която е по-силна от словесното насищане с емоционален привкус или интелектуалното позърство. Това е обреченост, породена от всеобщия упадък на византийския свят, към който Сфранцес принадлежи с цялото си същество.

БЕЛЕЖКИ

¹ The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief **Al. P. Kazhdan**, Oxford University Press, vol. 3. 1991, p. 1937.

² **Георги Сфранцес**. Дневникът на един византийски сановник. Превод от гръцки език Хр. Матанов. София, 1996, с. 11, 13, 14, 15, 20, 21, 30, 31, 33, 40, 52.

³ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 11, 16, 17, 75, 80.

⁴ За традиционното отношение на византийците към „варварите“ вж.: **Каждан, А. П., Ан У. Епстейн**. Византийската култура XI–XII век промени и тенденции. Превод от английски език Д. Димитров. Велико Търново, 2001, с. 190–193.

⁵ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 10.

⁶ За интереса към античните автори във Византия вж.: **Каждан, А. П., Ан У. Епстейн**. Византийската култура XI–XII век..., 154–162; **Камерън, Е.** Византийците. Превод от английски език В. Арнаудов. С., 2011, 204–205.

⁷ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 42.

⁸ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 12, 15, 23.

⁹ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., 36–37.

¹⁰ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 48.

¹¹ **Георги Сфранцес**. Дневникът..., 54–55.

¹² **Георги Сфранцес**. Дневникът..., с. 17, 28.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Георги Сфранцес. Дневникът на един византийски сановник. Превод от гръцки език Хр. Матанов. София, изд. „Гал-Ико“, 1996.

Каждан, А. П., Ан У. Епстейн. Византийската култура XI–XII век промени и тенденции. Превод от английски език Д. Димитров. Велико Търново, изд. „Фабер“, 2001.

Камерън, Е. Византийците. Превод от английски език В. Арнаудов. София, 2011.
The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief **Al. P. Kazhdan**, Oxford University Press, vol. 3. 1991.